

Přes dvě města jde proud českých vystěhovalců do Ameriky: Brémy a Hamburk. Zde neb onde stojí naposled noha vystěhovalcova na půdě evropské, krok na můstek, deset kroků přes můstek na loď, kotvice zaskřípou — sbohem! Ohlédne se vystěhovalec ještě? Rozhlédl se poněkud líp po posledním místě evropském? Obyčejně neměl ani času k rozhlédnutí se, z nutné spořivosti přibyl sem snad teprv včera, den před odjezdem. Také nemá ani chutě ani smyslu pro to. Jeho myšlenky jsou upnuty již tam za okeán, promluví-li slovo, mluví jen o Americe, s Evropou rozloučil se již na českých hranicích, pak jel pořád již cizinou, co mu po ní!

A přec stojí Brémy i Hamburk vskutku za podívání! Pyšná, bohatá města, hrdé, staré republiky. Zbytky bývalé hanzy mocné, která ovládala celou severní Evropu, ale jak velkolepé zbytky! Na osmdesát měst čítala ta hanza, založená Slovy na ochranu obchodu v nejkrutších dobách středověkých, a mimo marastický, přece však ještě volný Lubek zbyla ze všech osmdesáti jen města dvě, ale jsou to podnes mohutné hradby volného obchodu, velké jeho tepny, jimiž se prohání po Evropě zboží za miliardy a miliardy. Projdeme se jich ulicemi a prohlédneme si jich lidi. Začneme s králem všech evropských kontinentálních měst obchodních, jímž je Hamburk, přesuneme se pak přes rozlehlou Glinskou či Luneburskou step a navštívíme přívětivé Brémy.

Hamburk

Jedem z nádraží do města a hledíme oknem do mihavých ulic. Co to? Vlevo ulice sice za ulicí, všechny leží směrem jihozápadním, ale skoro všechny bez dláždění, pouhé propasti, do nichž třípatrové domy zapadají náhle jakoby pětipatrové, propasti naplněné vodou, a všude po té vodě ploché pramice a z pramic houpají se těžké balíky k odvozům v šedivé zdi, ba až ku střeše — a zase most, zase voda, domy, voda — mimovolně si zašeptneš: Benátky na severu! Název ten se příkládá sice vždy Štokholmu, ale Hamburk má také na něj právo. Jeho četné průplavy či „fleety“ prorývají starou část města právě tak jako laguna benátská, tam i zde můžeš na každé místo jakž po zemi, tak po vodě, ale jaký rozdíl tam i zde! Dole na Jaderském moři laguna slaná a zde fleet sladký, tam samý palác z drahého mramoru, zde samé obchodní domy z „mramoru severního“, z cihel, tam Benátky mrtvé, zde Benátky živé!

A také Hamburk je ve svém způsobě krásný. Vyběhněm na Stintfang, pahrpek poblíž u Labe. Jaké to rozkošné, obrovité panoráma! Labe je tu na míli široké a tvoří archipel nesčíslných ostrovů. Za ním v dálce modravý pás nízkých pahorků, před nimi zelené luhy, červenavá města, továrny, kolísavé větrné mlýny. Zrovna pod námi několik tisíc lodí a lodiček, od nejmohutnějších velikánů mořských až do škořápky jen co mihavý bod velké, les komínů a stožárů, jímž zrak nepronikne, síť lanoví a flag, že nebe jí prokmitává jen jako drobounká modrá tkanina. Před námi rudé a šedé střechy velikého města, v divných vlnách se dmoucí; někdy vidíme střechu jen zcela plochou, jako bychom se našli zcela na jihu, někdy, ale zřídka jen, zavadí zrak o vysokou věž kostelní. Za námi hemživé předměstí St. Pauli, pak ihned jiné velké město, tichá Altona, a zas Odensee, kde leží Klopstock, a dále, již pořád na půdě holštýnské, sad a vila, vila a sad až do nedohledna. Vidíme luhem se prodírat

kouřící vlak, zrak překmitne se dále a zas tu běží dlouhý vlak k městu, oko se vrací k přístavům a k tisícům korábů, zvonky dole znějí, parníky se křižují, zdá se ti, že oblaky hluku se vznášejí vzhůru, — ano, člověk cítí, že zde sobě podávají ruce končiny všeho světa! Zahloubáváme se do velkolepého dojmu života, a nad námi krouží větrný mlýn a obrovité lopatky jeho pohybují se, strašidelně němě a tiše, jako by to byl sám klidně kroužící čas, stojící nad životem. —

Hamburk ovládá řeky dvě. Předně Labe, zde tak mohutné, že nese i nejhlubší lodě, — to dodává Hamburku velikosti; pak z Holštýnska od severu přicházející Alsteru — ta mu dodává krásy. Alstera je svěží, čistá řeka a tvoří tu dvě jezera, větší Außen-Alster a menší Binnen-Alster či Alsterbassin. Větší jezero, krásně vroubené sady a bohatými vilami, je za městem, menší, jen valem a mostem od většího oddělené, je již v městě samém. Je-li Labe se svými přístavy silným srdcem města, je menší jezero jeho diadémem. Málokteré město má cos podobně krásného, jako je zde to svěží zrcadlo vodní. Zeleným pruhem je uzavřeno k jedné straně, na povrchu jeho kmitají se salónní parníčky, baví se četné joly, plovou hejna bílých labutí a po roztřesené vodě plazí se obrazy krásných budov. Na tři strany je bazén vrouben nábrežím, východně nazvaným Alsterdamm, jižně Alter Jungfernstieg, na západ Neuer Jungfernstieg. Zde všude jsou pěkná stromořadí a za těmi pnou se vysoké, co nejelegantněji zřízené hotely a síla krásných paláců. Nádhera a bohatost těchto paláců nebolí, nejsou to paláce zděděné v lenosti, vystavené z roboty ušlapaného lidu, pomníky dob hnusných, jsou to byty pracovitého občana republikána, jenž se vzmohl sám ze sebe.

Kolem bazénu je sídlo a procházka elegance, v Starém Městě je sídlo kontoárů a práce duševní, dole u přístavu je sídlo hmotné práce. Jen kolem bazénu ale dbáno architektury vybranější, dále dovnitř města spatřil jsem sotva tři budovy soukromé, na nichž zářilo umění. V Hamburku se staví mnoho a pořád, ale pořád se nestaví pěkně. Nej-

vlastnější a nejstarší sloh hamburský je sloh tesařský, „Riegelbau“. Zvláště u přístavu a na Sandtorquai lze jej ještě sledovat, jinde po velkém požáru roku 1842 ustoupil slohům zdivým. Slohem tesařským staví se dům velmi rychle. Postaví se několikapatrová kostra z trámů a příček, takže každé vyšší patro vykládá se ven přes nižší, a mezery vyplní se cihlami, ale ne jimi plýtvat! Jen nechat hezky mnoho otvorů pro okna, raděj víc oken než cihel! A pak nejspíš stavitel nový dům poprosí, aby laskavě zůstal stát. Nováček je rád, že přišel na svět, a dá si říci. Trochu se ovšem zkřiví, zbortí, mrzákem je každý, ale soused je zrovna takový a jeden podporuje druhého. Vesele se to bydlí v tom větrnatém domě, čím výš, tím veseleji, nejveseleji zcela nahoře, kudy prokuje do ulice jen na loket široký pruh modrého nebe a kde soused protějšímu sousedu může oknem zcela pohodlně podat ruku. Mohl bys myslit, že ulice jsou proto tak úzky, kdyby jedna strana ulice padla, aby ji druhá zadržela, ale příčina je jiná; uvnitř města se strašně spoří s místem. Všude je pod přízemím ještě sklepní byt, obyčejně se do něho sestupuje po schůdcích hned z ulice a přčasto je v něm restaurace. Zle je, když se fleety, za odboje místo vodou jen bahnem se lesknoucí (příboj a odboj je zde, dvacet mil od moře, ještě zcela pravidelný), naplní příbojem bouřným. Z Cuxhafenu přijde, šest hodin před bouřnými vlnami, zpráva o nich, obyvatelé musí ze sklepních bytů rychle ven. Byty se naplní bahnem a vodou, bahno se pak vyklidí a zas se tam bydlí.

Hamburk je pln životní síly, proto se také stále mění. Starých historických památek, památných dřevních budov bys tu marně hledal. Veřejných pomníků jest vůbec tak málo, že se může skoro říci: nejsou žádné. Jen že sobě chudým pomníkem ze železné litiny zrovna tak ještě vzpomněli na holštýnského hraběte Adolfa IV., zakladatele jich republiky, a že když slavnost Schillerova opíjela celé Německo, také oni v nevysvětlitelném jakéms návalu dali si z bronzu ulít a postavit jeho poprsí. Mají také městskou Kunsthalle, ale právě zde, kde miliony ze střech kapou,

je v celé té Kunsthalle věcí řekněm nejvš as 50 000 zlatých v ceně. Co se nedá počítat a prodat, jíst a pít, pro to nemají Hamburčané mnoho smyslu. I na školství obětují strašně málo, školné je následkem toho tak vysoké, že jen zámožní rodičové smějí na to pomyslit, vychovat děti své v jich rodišti. Tím méně arci se pak dbá umění všeho druhu. Že Klopstock zde žil, že Lessing zde svou dramaturgii psal, Hamburku se to tknulo málo. Klasikové Goethe a Schiller, Wieland a Herder atd. jsou jen k tomu, aby se jich jména dala nádherným a velkým korábům „der Hamburg-Amerikanischen Paketfahrt-Aktien-Gesellschaft“; jako Brémy mají v Bremerhafenu Nábřeží ptáků, nazvané dle jmen korábů německého Lloyd, mohl by Hamburk na západním konci svého přístavu míti „nábřeží klasiků“. Takto je básník individuum ve světě naprosto zbytečné, jehož třeba sobě všimnout nanejvš tenkrát, když má náhodou jedovatý jazyk, — vzpomeňme sobě jen na poměr mezi milionářem Šalomounem Heinem a básníkem Jindřichem Heinem! Nač kazí blouzniví lidé papír básněmi, plátno malbami a kámen otloukáním! Stokrát líp se přec hodí papír na kupecké nóty, plátno na balíky zboží a mramor na pěkné schody ku kontoáru.

Obchod, ano obchod! Pařížská bursa je krásnější, berlínská nádhernější, ale hamburská je také velkolepa. Její rozlehlý vnitřek má svůj ráz. Zde slídí oko marně po navyklých „šrancích“, neboť zde je obchod s cennými papíry jen vedlejší, vytlačený také za postranní pilíře sálu. Zde panuje zboží, káva, cukr, víno, obilí, barviva, kůže, líh, a černě označené čtverhrany v kamenné podlaze sálu ukazují, kde se denně od čtvrt na druhou do čtvrt na třetí obchází s kávou, kde s líhem atd. Nahoře u galerie jsou dvoje ciferníky, jeden ukazuje čas, druhý směr větrů, důležitý pro příchod plachetných lodí s očekávaným jich nákladem. Zboží za 600 milionů tolarů projde Hamburkem ročně (anglický obchod se severní Evropou jde zcela přes Hamburk), na 6000 korábů přijde za rok sem a z těch náleží každý dvánáctý některému Hamburčanu. Koráb přirazí, parou hnaný

jeřáb vyhodí zboží z něho a to se buď hned u přístavu dá do železničních vagónů, nebo jde do skladišť rozlehlých jako chrám. Jak naivní je německý básník F. Jacobs, když praví:

Golden war das Geschlecht der Sterblichen, als sie den Pontos, schaudernd, wie Aïdes Reich, ferner vom Ufer noch sahn!“

Jen pomocí moře je lidstvo „golden“, a kdyby F. Jacobs byl býval zapsanou hamburskou firmou, nebyl by tak psal.

Lze sobě myslet, že je ulice hamburská velmi živa. Abych dal čtenáři blízký příklad, беру Vídeň. Vídeň je značně, je třikrát tak velká jako Hamburk, ale Hamburk je nepoměrně živější než Vídeň. A to stejně skoro živý ve všech částech svých, vyjma široké předměstí sv. Jiří, kde z velkých dřevěných ohrad zazní leda bouchnutí prkna nebo z naplněných skladišť harašení jeřábních řetězů. U Alsterbassinu drnčí kočáry, procházejí se volně cizinci a hamburské dámy. Před nábrežními hotely stojí s košíčky svými kytkářky Vierlandčanky v malebném národním kroji: krátké, pestré sukni, černém, bohatě stříbrem vyšívaném živůtku, bílých rukávech a se žlutým slaměným kloboukem na hlavě, majícím formu obrácené mísy. Pěkně to sluší těm žabám, jenže nejsou všechny hezky, také ne mlady, a taková šedesátiletá žába že nebývá každému příjemna. Když se přiblížila hodina, kdy se chodí do kontoárů nebo z nich, oživí se nábreží náhle samými spěchajícími postavami. Vedlejší ulice, jdoucí dolů k Labi a všelijak se křižující, jsou stále stejně živы. Služky přecházejí s košíčky, přes temeno hlavy jim sedí úzký bílý čepeček krajkový, jako hřebínek na kuří hlavě. Nosičky zelenin mají na hlavách klobouky a na ramenou přes znak dřevěné jho, z jehož konců splývají provazy s košíky. Zahálající námořník landá se ulicí s rukama v kapse, obnažený krk jeho je jako opálený kůl, ale široký bílý krejzlík se mu rozkládá po ramenou jako padlý sníh. Mlíkař popohání koníka a od domu k domu vede svůj červeně natřený vůz, na němž se houpají červené kbelíky a v těch

se na bělostném mlíce zas houpe červená kruhová placka dřevěná, která konstantnějším pohybem svým paralysuje pohyb kbelíku a tím zabraňuje vystříkávání mléka. Rybářka nese v koši nějaké šedivé hlíněné nudle — ouhoře to potřebné hlínou, aby se jich ruka líp chopiti mohla. Veřejný posluha chvátá rychlým krokem, ale zde, v republice, není tvým posluhou, je tvým pomocníkem, „Hilfsmann“ stojí na čepici jeho. Uprostřed náměstíčka stojí as osm muzikantů, troubí a pískají všem domům najednou. Malé děti na ně zevlují a drží se za ruku své chůvy, tlusté mouřeninky, která tu stojí s otevřenou hubou. Z ulice i pod ulici svádějí restaurace — Frühstückslokal, Destillation (kořalna), Bierkeller, Weinkeller, Austernkeller, Krügerei, Apotheke für Gesunde, v každém druhém domě je hostinec, na jejich firmách jsou namalovány flagy všech národů a také nápisy v dvaceti řečech. Hamburčan jí a pije pětkrát za den, on jí a pije vlastně pořád, a to tuze dobře. Zaběhne do hostince a již je zase venku; proto také nejsou v hostincích nikde do stěn natlučené hřebíky pro svléknutý kabát nebo smeknutý klobouk, leda do veřeje že je jednotlivý hřebík zaražen. Výborně jedí, pravím, nikde jsem neviděl tak krásná masa jako zde. Zde také služka na suchý chleb se ani nepodívá, svačí — ovšem ještě mimo pravidelnou snídani, oběd a večeři — alespoň třikrát denně, a když dostane svůj „Rundstück“, do kruhu rozříznutou housku, je houska potřena čerstvým máslem a na másle leží šunka nebo studený rostbíf. „Nobis bene, nemini male“ (nám dobře, nikomu zle), stojí na západní bráně hamburské, tak zvaném Nobistoru, a Hamburčan se dle toho řídí, alespoň v jídle.

Čím blíže k přístavu, tím pestřejší život. Krámy přibírají na sebe ráz pro nás cizí. Ovocnář vykládá španělské melouny, portugalská jablka a brazilánské ořechy. Vedle něho je obchod s psy. Hned vedle obchod s holuby.*

* V Hamburku je čilý obchod se zvěřenou cizinskou. Hagenbeckova velká Handelsmenagerie je stále bohatší než mnohá velká zoologická zahrada.

Dále se oznamuje „Blockverfertiger“, který zhotovuje a okovává obrovité ty špalky pro nábřeží, k nimž se přibylé lodě těžkými řetězy připevňují. Několik těch drobotin stojí před domem, nejspíš k libovolnému potěškání. Za ním je „Shipschandler“ a ten má vše možné, čeho loď a lodník potřebují, i kanóny. Pak čtem „Obchod s lidskými vlasy“, a hrůza, hned naproti „Volksschlachtere“, tedy „jatyky lidu“! Kolem nás hlučí všechny jazyky světa a nad hlavami nám krákorají papoušci a prapodivné cizinské ptactvo, visící před okny.

Nejživěji je ale na předměstí St. Pauli. Zde se baví „menší občan“ a pak námořník. Zde je divadlo Damm's Tivoli, před nímž v zahradě stojí velké dřevěné a pomalované karikatury lidské, že prý pro zábavu, a v němž hraje se divadlo a zpívají se operety, mezi čímž kolem stolů sedící obecnstvo zcela klidně vrže po talířích a volá po pivě. Ale přece se tu ještě dbá nějakých způsobů — „Je zapovězeno vystupovati na židle a na stoly,“ stojí na plakátech. Zde v St. Pauli jsou po ulici, jakoby k věčnému jarmarku, rozestaveny boudy se vším možným, divadla s Kašpárkem a králíkem, houfy jižního ovoce, zde zpívá na ulici zpěvák a prohání se pod plátnou střechou kejklíř na koni. Zde jsou tančírny námořníků, kamž má každá dáma volný vstup, vyjma gardedámy. Zde jsou světoznámé hamburské tingltangle, zesprostačtělé to cafés-chantants, kde je třeba deset frivolních kupletních zpěvaček, dcerek desíti různých národů.

Povaha Hamburčana je chvilkami až jižně živá. Řeč se nevěleče, posunek jí provázející je hybný. Podívejte se jen na hamburské sirky! Jsou jako francouzské humpolácké, ale také tak dlouhé. Sirka musí dlouho hořet, nežli Hamburčan vzpomene si pro řeč, že sobě chtěl doutník zapálit. Také v kostky si tu rádi zahrají. Krátce před bursou ještě si zaběhne bursián vedle do Zinggovy výtečné restaurace. Honem ještě několikátou snídani, honem ještě několikrát kostky do koflíku!

Nemožno o Hamburku skončit a ani nezmínit se o něčem taktéž světoznámém, o vlastní hamburské prostituci. Je

velká. Největší je ovšem venku tedy v St. Pauli, kvůli námořníkům, ale také v nejelegantnějších částech města, hned vedle nejsolidnějších míst, jsou jí věnovány celé ulice. V ulici takové nesmí navečer hořet plyn. Zato je vnitřek přízemních bytů slabě osvětlen a v okně leží poloobnažená kráska po délce jako odaliska na otomaně, a usmívá se. Pozorovateli je, jako by byl ve velkém akváriu, sám je ve tmě, ale sklem hledí na osvětlené tvory, bůhví odkud zevšad sem zavezené. Co je tu těch tvorů nebohých! A co z těchto hamburských ulic zaštkalo již bolestných výkřiků, že až svět jimi trnul!

II

Přes Glinskou step

„Leží tu před bohem v prázdnotě své jako prázdná pěst žebráková.“ — Glinská step má zcela jiný ráz než travnatá step ukrajinská, zcela jiný než pusta uherská a zcela jiný než písková poušť africká. Ráz její je smutek. Hleděl jsem na ni jen oknem vagónu, ale hybnost pozorovatelova stanoviska je zde úplně paralysována nehybností obrazu, nic se tu nekmitá kolem v závratném spěchu, předměty neubíhají, je tu předmět jediný, nehybná, mrtvě tichá step, ležící před zrakiem jako černá mumie. Zde bych chtěl obyčejným vozem projet jen, kdybych měl dva životy, a času tedy dost; projít pěšky ale jen tenkrát, kdybych neměl vůbec ve světě co dělat a nechtělo se mně z té stepi ani ven. Zde teprv porozumí člověk, jak hluboce cítěna jsou poetická slova Theodora Storma: „Ach könnt' ich betteln gehn über die braune Heid'!“ Opuštěný může se zde hojiti na té opuštěnosti celé přírody, smutný na tom tichém smutku kolem, koho bolí lidské slovo, zde ho nezaslechne.

Jak velká je Glinská step, podrobně nevím. Je to jen část té nesmírné planiny, která, „přes čtyry sta mil dlouhá, začíná v Normandii a přes severní Evropu se klade až ku sibiřským tundrám“. Bývalé dno okeánu — podklad stepi

je tedy mořský písek, daleko daleko rovný, místy zas trochu vzedmutý v nízké vlny, ztuhlé a nehybné. Brzy ten písek ucítíš, i při zavřeném vagónu vniká ti dechem a vrže v zubech. Někdy se písek žlutá obnažen, vyschlé to dno bývalého potůčku. Bílá koule z něho svítí jakoby lidská lebka, druhá, třetí — vodou to jen omletý lesklý pazourek ve své vápenné skořapině. Takto je povrch kryt lehýnkou prstí, porostlou nizounkými, dřevnatými erikami — červená drobnounká kvítka táhnou se donekonečna, do dálky vypadá jimi země, jako by se byl na ni snesl růžový oblak, a ještě dál je při tom třasavém světle slunečním, jako by ze země vystupoval lehký růžový kouř. A náhle vedle toho je země zas hnědě červená, zbarvená železitou hlínou, jednotlivé černé, mokavé žíly ji prorývají a vše se v slunci paří jakoby z napité houby. To je slatina, kde se dobývá rašelina pro ty, kteří „zemí topí“, dobrodiní pro bezdřevné kraje, kde leda v stínu některého stavení vyrůstá břízka tenká jako hůl nebo chudá borovička. Ale nevěř té půdě! Slyšels již to slovo „bebemoor“? Náhle cítíš pod nohou půdu třasavou a klesáš bez pomoci, zoufale pomalu hloub a hloub, až se černé třesaviště zavře nad tebou provždy.

Vděčně se zachycuje oko řídkých jednotlivých předmětů. Vesničky jsou daleko a daleko od sebe, někdy se zrak zachytne za točící se větrný mlýn, někdy za vesnickou vížku, prostě zašpičatělou jakoby čtverhranná tužka, ale vše to je řídké. Vesničky povstaly na místě, kde rašelina byla vykopána. Rašelinář teprv tenkrát, když rašelinu byl v čtyřhranných plackách vypíchal a odvezl, když se byl vevrtil do země, smí pomyslit na spletení si dřevěné budky, jejíž rákosová střecha jde skoro až k zemi, dřív by mu ji vítr, mající zde sílu nelomenou, hravě byl sfoukl. Vyschlé dno vřesiště pak silně pohnojí a za nějaký čas má políčko, na němž se mu rozesměje trochu bílého a červeného květu chudé pohanky. Pohankou se živí on, květem jejím jeho včely. Tak znenáhla vzrůstá přec nějaká vesnička, chudá jsou pole kolem ní, ale před každou vidíš pohromadě celou řadu oulů. Také uprostřed kvetoucí stepi, na míle od kaž-

dého stavení, vidíš najednou po celých řadách oulů, samota je tu sama hlídá.

Řídké jsou budovy a rovněž řídké je stepí rozseta pohybující se živá stafáž. Málokde je stepí vozová cesta, zoufale, nekonečně pak rovná; zde není štěrku nebo čehosi podobného, do mokré půdy vyjeté koleje naznačují cestu a koly občas zatlučené udávají při napadlém sněhu její směr. Pomalu se otáčejí kola rašelinou pokrytého vozu, sotva že silní koně, kteří zde mají nápadně velká a široká kopyta, měkkost půdy překonají. Ale jediný vůz zde leze po té silnici nekonečné — pardon! jen půlhodinku letí lokomotiva dál, a zas zde vidím povoz: kozla zapřaženého do nízké žebřinky a dvě ženské s vlajíci plachtami na hlavách, které jej popohánějí. Jedou k vesničce, která je tak blízko u dráhy, že vidím vyřezávané koňské hlavy na jich dřevěných štítech — právě tak okrasa to selských domů na stepi ruské jako na stepi Luneburské. Za vesničkou běží stepí kluk s košíkem — vlastně neběží, jeho pohyb je samý skok z jednoho pahrbečku na druhý, musí se chůdce vyhýbat močálovým žilám. A o nějakou míli dále pase se stádo ovcí. Jsou to přec ovce? — ano, jsou, ale jak nezvyklého ruchu a pohybu! Běhají sem tam jako psíci, skáčou jako kůzlata, veselá ovčí branže! Představuju vám v nich zcela zvláštní ovčí druh, „Heidschnuken“ zvaný, od merina tak vzdálený jako nízká step od alp, „mouřeniny mezi ovce“, jichž strakatou krátkou srstí můžete mít třeba za psí chlupy. Ale vlna jejich neprodává se, nejspíš proto, že — se nekupuje, a stepáci ji spotřebují na vlastní šat. Opodál bravu sedí ovčák před boudou. Na hlavě má zmačkaný klobouk, po těle mu splývá bílý plášť, zpod něhož červená podšívka vykukuje. Ani sobě nevšimnul hučícího vlaku, ani hlavy nepozdvihl, tak pilně je zabrán v nějakou práci. Jaký život musí mít ten člověk v té stepní samotě! Jak musí zdivočít jeho duch! Ale nebojte se ho! Vzdor červené podšívce je to dobrý muž, a kdybyste se podívali blíž, cože to měl v ruce za práci, viděli byste, že plete punčochu. Až pletení odloží, půjde a podojí ovce. Dobrý muž.

A kdybyste na něho promluvili, on vám ani neodpoví; zvykl v němé samotě na němotu a ledajaká otázka mu nestojí za to, aby se namáhal s otevřením úst. Jak divně a jak klamně líčí básníci vliv samoty! Dle jedněch stane se člověk o samotě orlem. Dle jiných právě mudrc potřebuje samoty. Zase jiný praví, že o samotě mluví člověk nejvíc, sám se sebou totiž. A ještě jiný varuje před samotou přímo, v poušti prý se odvážil satanáš i na Krista Pána. Ale nejhruběji to praví Němec Voß ve svém naprosto nezdvořilém epigramu:

*Ferne von Menschen zu sein, wenn dies dir Seligkeit scheint,
bist du entweder ein Gott, Einsamer, oder ein Vieh.*

Stepáci glinští ve své samotě nezblbují. Cokoliv jsem četl sbírek jich přísloví, vtipu řízného jsem našel v nich dost a dost. Na krátké jadrné přísloví se rozmohli, dál arci ne, národní veršované poesie na příklad nemají pražádné. Zpěvu zde neuslyšíš nikdy, hlasy jsou drsné, sluch zcela nevzdělaný, chutě k zpěvu není už docela žádné, i svatby jejich odbývají se prý tak tiše a smutně, jako by seděli strnulí nad hrobem. Jsou v pohybu a v slově a v celé povaze líní a bez ohně jako ta líná jejich step. Kdo mluví deset slov za sebou, je jim už mluvká, a dotýčné jich přísloví „He fragt noch de Koh dat Kalf ab“ připomíná přímo naše české „vymluvit na jalové krávi tele“. Rozumí se, že jsou ve všem také až hrůzně konservativní. V jisté jich vesnici stepní byl soused, který kdesi ve světě zbohatnul. Usídlil se pak zase na stepi a dal v rodné vesnici své, pro pohodlí sousedů, na svůj náklad zřídit pěknou cestu. Ale stateční susedé, nepřátelé vši hloupé novoty, chodili jako dřív — vedle cesty v blátě.

Tak tichý a zapadlý kraj zrovna poblíž světového okeánu a mezi světovými městy Hamburkem a Brémami! Ale jednu zvláštnost má přede všemi ostatními kraji evropskými: zde nebyla ještě nikdy svedena nějaká bitka, „naše step je bílým listem v krvavé knize dějin“. Bílým listem! A přec

také zde zahynula celá jedna větev slovanská! Zde na té stepi poustevničili Gliňané a tiše, bez boje zhynuli. Bože, jaký jsme my Slované to divný národ!

III

Brémy

„Initium sapientiae est timor Domini“

Jsme v pobožných Brémách. Mimovolně se pohybují ústa při setkání se s prvním brémským občanem a šeptáme: „Pochválen buď pan Ježíš Kristus!“ Kráčíme kolem bohatých, tichých budov, přejdem širokými zelenými valy, na nichž šumí věkovité stromy, vcházíme do úzkých ulic Starého Města a na omšeném domě vítá nás novější kamenný nápis:

*Fromm sein ist ein schönes Kleid,
je mehr man's trägt, je besser es steht.*

Tato slova — trvám že Herderova — mají snad naznačit dějiny Brém, „ozářené láskou k bohu“. Odedávna sluli brémští biskupové horlivostí svou náboženskou, odtud nábožensky závisel Hamburk, odtud řídil Karel Velký kristianisující proudy, které lisovaly z krajů na dolejších Labi a na Baltu lidskou krev. Několik set let trvaly ty boje, náboženství bylo jich praporem, ale pod ním se skrývalo násilí národní a zištnost kupecká. Slovanské přístavy, slující svým světovým obchodem, slovanské kraje, bohaté a vzdělané, musily prý být teprv „kolonisovány“. „Kolonisování“ mohlo prý se dít jen náboženstvím, kvůli čemu ale se částečně dělo, o tom nás poučuje v brémské nové burse obraz Janssenův s nápisem „Kolonisace krajů na východním moři hanzou 1201“. Biskup zde pohany vyučuje víře, ale už tu za ním nesou balíky a bedny zboží a křesťan hledá svůj kšeft.

Hamburk i Brémy žijí z obchodu, jdou za jedním cílem, přec jaký to náramný rozdíl v rázu obou měst! V Hamburku je všude stejně hlučno a živo, v Brémách je všude stejně ticho. Celý Hamburk je přístavem, skladištěm, dílnou a kontoárem zároveň, Brémy jsou jen a jen kontoárem, hlučná dílna, bohaté skladiště, velký přístav leží osm mil daleko od Brém. Hamburk je obrazem silné přítomnosti, která se o svou minulost nestará, Brémy mají ráz historický, vzrostly sice moderně, podržely ale také všechny části své starožitné. Jediný arkéř na starobylé radnici brémské má v historickém ohledu větší cenu než všechny stavby hamburské dohromady. Také měl Hamburčan vždy povahu trpnější, směr ještě materielnější, rodící historii již jen tak ode dne ke dni, kdežto Bréman měl vždy směr samostatnější, osobně podnikavější, řeckým výbojnější. Jak se rval s pohany, rval se pozděj zas s katolíky, ještě později zas s Švédy, a tvrdošíjnost jeho několikráte mu přivolala Verhansung, vyhození z hanzy. Posud je Bréman na samostatnost své republiky žárlivější než Hamburčan. Krajan náš pan Stocký, nyní bohatý občan brémský, vypravoval mně zajímavý a významný způsob, jak se v Brémách do posledních dvou či tří let vybíraly daně. Městská rada oznámila, mnoho-li potřebuje na příští rok peněz, občané přicházeli na radnici a do zavřené skříně, pranikým nekontrolován, hodil každý daně co chtěl, zcela jen dle toho, jak sám povinnost svou vyměřil. Vždycky byla sešlá se suma daleko větší než požadavek městské rady!

Zrovna k neuvěření tichy jsou Brémy. „Kdo není kazatelem, kupcem nebo labužníkem, zoufá si zde dlouhou chvílí,“ pravil kdosi — vskutku, již za několik hodin nevíš, co bys zde dělal. Šustot listovního papíru, šumot per a šeptané cifry nevynikají ven na ulici a ulice jsou až smutně tichy. Viděl jsem již bursy četných obchodních měst v hodinu jich obchodní, brémská je také nejtišší. Přec je Bréman kupcem výborným. Také v obchodu jeví se povaha jeho výbojná. Hamburčan vyčkává, co svět mu zašle, Bréman vyhledává si svět ten sám. „Brémy samy založily větší díl

všech zámořských osad, které hanza měla.“ Posud prý mladý Bréman, sotva povyrosl, vyjede někam daleko za moře a učí se tamějším poměrům. Pak se vrátí, těží z poznání a udržuje si stále živé spojení se zámořím. Hlavním zbožím Brém je rejže, bavlna, tabák, cigára a petrolej. Z různých příčin je brémský obchod menší než hamburský, veškeré zboží dosahuje úhrnnou cenou svou jen as na polovic výše hamburské, korábů přichází do jeho přístavu as o třetinu méně, ale přece se kupec brémský v tom sdílí poměrem stejným a jeho vlastnictvím je také každý koráb dvanáctý.

„Udržuje stále živé spojení se zámořím“, stále až do své smrti počítá a vydělává, mimo to je již spokojen, když „krásně bydlí, dobře jí a pije“. Nanejvýš se ještě stará, aby po obědním spánku dobře se projít mohl, celé bývalé valy městské proměnil v kruh rozkošných sadů, v nichž se stinné partie bohatě střídají se štavnatými trávníky a pestrými vodními zrcadly, a za městem sobě z dobrovolných příspěvků zřídil velký Bürgerpark, jež překonává v Hamburku jen tamější velkolepá zahrada zoologická. Jiných zábav nedbá. Divadlo brémské je zcela nepatrné. Umění výtvarnému daří se v Brémách právě tak mizerně jako v Hamburku. Kdyby nebyli as před dvaceti lety helgolandští plavci z troskotaného korábu vylovili kovovou sochu Gustava Adolfa, určenou pro Gotenburk, kterouž od nich lacino koupili zdejší kupci, Brémy by neměly ani jediné slušné sochy. A kdyby z doby středověké městské pýchy neměly Brémy krásnou svou radnici, dnes by se na takovou nezmožily.

Chodíme ulicemi brémskými, aniž by nás některá věc zvláště poutala. Jen poblíž nádraží jsme zaraženi, zdá se nám najednou, že jsme někde v Čechách. Potkávají nás venkované, obskakují děti, a všichni mluví jen česky, jako by se to zde samo sebou rozumělo. Jeť zítra „expedice vystěhovalců“ a v té končině zde jsou jejich poslední hospodské noclehy — jdeš a čteš české firmy U města Norimberka, U města Výmaru atp. Zahnem za roh do úzké, živější ulice

— hostinec Salcmannův, „české pivo“. Vzpomínky na plzeňského Salcmanna a na česká naše piva se rojí, kdož by odolal! „To my nemáme piva z Čech, máme jen pivo na český způsob vařené,“ sděluje upřímný sklepník. Chutná přec, popijíme a čtem z vyložených zde brémských časopisů jeden po druhém. Pozorlivá žurnalistika, všímá si nejen „zemřelých“ loco, nýbrž také „narozených“ loco. Ale je v té stylisaci skryta snad satira? Oznámení, jako by otce zcela přímo naznačit si netroufalo, zní jen: „Pekaře Jana Elofa manželka Leonora porodila dne 4. t. m. syna.“

Vyjdem zase ven. Potkáváme lidi a povozy. Při povozech jsou nápadni koníci malé postavy; podsední má na sobě sedlo a na sedle jízdeckého vozku. Omnibusy kolem drnčící mají po způsobu lodí každý jméno své, jeden má napsáno jméno Roland, druhý třeba Gustav Adolf atd. Cokoliv vidíme ženských, málo je mezi nimi krásek, jsou nějak stlačeného vzrůstu; malé holčičky jsou vesměs hezounky, málokde je vidět tolik hezkých dětí jako zde, později vyrůstají pak nějak z krásy. Potkáme-li nějakou nosičku, nese své břímě na hlavě. Zrak se dotkne elegantní budovy. „Nejelegantnější náš hotel,“ vykládá ochotný průvodčí, „naše vláda mu platí roční subvenci, aby se udržel.“ Ano, v Brémách se pro zábavu cestující nezdrží. A zas se dotkne zrak elegantního zlatnického krámu. Zlata, démantů, perel, opálů za mnoho a mnoho tisíc, chráněno křišťalovým sklem; půjdeme-li pozdě večer zde zase kolem, nebude sklo také ničím chráněno, žádnou okenicí zastřeno, po způsobu americkém zůstává na klíč zavřený krám po celou noc poněkud osvětlen, aby přecházející strážníci viděli dovnitř. Navečer jsou ulice stejně živý či neživý jako za dne. Navečer lze viděti i více dam procházejících se, a to bez průvodu; v tom ohledu připomínáme si zde Drážďany, kde dámy jsou také emancipovány a užívají volně chladu letních nocí, aniž by je kdo obtěžovat sobě troufal.

Poněkud oživenější proud zavede nás vždy zas do srdce města, na tržiště před radnicí. Pod radnicí nalezá se světoznámý Brémský radní sklep, nejповěstnější vinárna celého

světa. Tam dole uschovány pravé poklady, co nejlepšího prý vyzrálo na slunečných březích Rýna a Mosely, sem se to uteklo do sudů obrovitých, do Růže, libě páchnoucí již od roku 1624, do Dvanácti apoštolů, kteří věřícím sdělují nejušlechtilejší blahověstné pravdy, do Bakchusa, jehož nadělaný obraz dřevěný nejvýmluvněji mluví o zdravotě bakchického nadšení. Náhlá myšlenka projela nám mozkiem! Není dnes právě prvního září? A nevypravuje Hauff*, že každého prvního září o dvanácté v noci vychází všech dvanácte apoštolů z nižšího svého sklepa do hlavního předního, s nimi panna Růže, že tu pospolu hodují a pijí, mezi nimi nestydatě nahý ten Bakchus, který zavdává společnosti příčinu k nemravným vtipům, takže panna Růže skoro se až červená, že všichni se ucházejí o lásku tlusté té panny Růže, i „tlustý Filippus, s trudovitým obličejem, stále si bubnující na břichu“, že pokaždé sem k nim z náměstí sestoupí také kamenný obr Roland, pod nímž výročně se těžké sedadlo zboří? O půlnoci by nám nedovolili podívati se na ten apoštolský rej, podívejme se do místa alespoň teď za dne. Vrchní sklep je zároveň hlavní šenkovnou. U mohutných sloupů stojí čtyřhranné dlouhé stoly dřevěné, celé zařízení je prosté, v té prostotě ovšem jedině důstojné vznešených požitků, které zde člověka očekávají a proti nimž by byl všechn lesklý mramor zrovna k smíchu. Slabé světlo sem zapadá jen sklepními okénky nahoře u stropu, vidíme jimi jen nohy kolemjdoucích a vyjímá se to dosti titěrně. Dáme sobě, to se rozumí, slavného „vína růžového“ — rüdesheimského z roku 1783! — „Když sem přišlo, bylo plavé a světlé, několik lidských věků je zruměnilo.“

Zrovna pod okny jsou upraveny zvláštní dřevěné kumbálky, pro menší společnosti. Dvěře kumbálku protějšího jsou otevřeny — jaký to rozmilý pohled! Tam sedí jeden z „denních hostů“, jaká to rudá tvář, jaký to majestátní profil břicha! Ano, pravdu máš, mudrci, víno a láska se zapřítí nedá, kdyby ústa zůstala němá, tvář a oko mluví!

* Fantasien im Bremer Ratskeller.

Tak velebně myslím sobě ty staré radní pány brémské, zde seděli den co den, popíjeli dosyta a platili rád svůj celoročně — „v dobrém rozmaru jim bubřelo břicho, nos se skvěl žárným odrazem rudého moku, oko se v němé blaženosti upíralo vzhůru, až v tom směru strnulo.“ Zde odbývali páni radní nejdůležitější porady své, a co bylo jednáno „sub rosa“, zachovávalo v nejhlubším tajemství, jazyk to neprozradil ani v největší opici, už nemoh. Co tu sedělo již šťastných a šlechtných lidí, *musili* být všichni šlechteti, neboť víno má pítí jen ten, kdož je čistého srdce! Podnes prodává slavná rada brémská sama víno zde, praví se, že se škodou. To je dobrá městská rada!

Posilněn a poučen vychází člověk po schodech zas vzhůru na světlo boží, s pyšným vědomím, že leckde jinde — pil už víno lepší. —

Následujícího rána nás unáší vlak do Bremerhafnu, vlastního to brémského přístavu. Vezera neposkytuje Brémám těch výhod, jakých Hamburku Labe. Není valně široká a je mělká, také trpí zjara dřenícemi a ledové kry mohou koráby poškodit. Příboj a odboj mořský nesáhají až k Brémám, jen k Wegesacku, dvě míle severnějšimu. Chytrým způsobem získal měšťanosta Smidt tedy roku 1827 od bývalé vlády hannoverské na říčce Géstě, právě kde ústí do Vezery, kus země a založil zde městečko a přístav. Vskutku připomíná Smidtův obezřelý čin způsob, jakým Dido založila Kartágo — „Kartágo nebylo na počátku snad větší, než je územíčko bremerhafenské“. Budoucnost Brém, rychlý nový rozkvět jich byl náhle pojištěn.

Bremerhafen má široké ulice a pěkné domy, operní budovu a několik chrámů, mezi nimiž rudý gotický s překrásnou prolámanou věží. Avšak rychle na mola přístavní a vzhůru na maják!

Pod námi rozkládají se obrovské bazény přístavní. Některé jsou vodou naplněny, voda je pokryta velkými koráby, z jichž vnitřka po řetězích se vyhupuje zboží a jichž stěžně jsou naplněny odvážnými námořníky. Jiné jsou prázdné, voda, vnesši koráb do nich, byla zas vytlačena,

a koráb, stojící teď kvůli správce na suchu, rozkládá před zrakem naším celé své kolosální rozměry.

Těžká železná vrata přístavní se otvírají, aby vjela nově přibylá loď. Mimovolně se obracíme k řece. Na míli široká Vezera je příbojem rozedmuta, řadou jdou po ní mohutné vlny jako po moři. Z dálky se blíží parníky a lodě plachetní. Skráň naši ovívá svěží dech moře.

Cítíme zas vanoucí život širého světa.